L=h txrkP;k osnuk vkf.k v..kk HkkÅ lkBs

डॉ- foBBy HkkMkj

संस्थापक अध्यक्ष

अण्णा भाऊ साठे साहित्य परिषद, महाराष्ट्र राज्य

आपल्या देशात महापुरूषांनी परिवर्तनवादी विचाराची वैचारिक मांडणी केली. महापुरूषांनी भारतीय समाजाला व्यापक दृष्टी व व्यापक विचार प्रणाली दिली. राष्ट्रपिता महात्मा जोतीराव फुल्यांनी स्पष्ट केले; आपल्या देशात स्त्री व पुरूष या दोनच जाती आहेत. जगामध्ये स्त्रियांना हक्क मिळाले पाहिजेत, यासाठी जगभर आंदोलने झाली. आपल्या भारत देशात सुद्धा स्त्रियांना शिक्षण, सन्मान, पुरुषांबरोबरचे हक्क मिळाले पाहिजेत. स्त्री म्हणजे पुरुषांची दासी नव्हे; स्त्री म्हणजे भोगवस्तू नाही, असे जोतीराव फुल्यांनी ठणाकवून सांगितले. महात्मा जोतीराव फुल्यांनी स्त्रियांच्या हक्कासाठी, सन्मानासाठी, महाराष्ट्रात फार मोठी चळवळ उभी केली. स्वतंत्र मुलींची शाळा सुरुवात केली. स्वतःच्या पत्नीला म्हणजे राष्ट्रमाता सावित्रीबाई फुल्यांना, जोतीबांनी भारत देशातील आद्यशिक्षिका बनविले. त्यांनी विधवा स्त्रियांच्या केशवपन प्रथेविरूद्ध, न्हावी बांधवांना विश्वासात घेऊन संप घडवून आणला. स्त्रियांच्या जीवनात पाऊल वेडे–वाकडे पडलेल्या त्यांच्या जीवनात आसू नष्ट करून हसू निर्माण केले. राष्ट्रपिता जोतीराव फुले व सावित्रीबाई फुले स्त्रियांच्या हक्कासासाठी लढणारे पहिले भारतीय महापुरुष होऊन गेले. जोतीरावांनी उभी केलेल्या स्त्री चळवळीसाठी, आणि सामाजिक क्रांतीच्या लढ्यासाठी गुरूवर्य लहुजी साळवेंनी मात्र पाठबळ दिले, हे मात्र विसरता येणार नाही.

विश्वरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सुद्धा जोतीबांच्या विचाराची चळवळ पुढे अतिशय गतिमान केली. भारतीय 'स्त्रियांच्या हितासाठी' 'हिन्दू कोड बील' हा कायदा संसदेत मांडला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी 'हिन्दू कोड बील' हा कायदा संसदेत पारित न झाल्यामुळे, त्यांनी आपल्या कायदेमंत्रीपदाचा राजीनामा दिला. स्त्रियांना मतदानाचा आधिकार सुद्धा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मिळवून दिला. स्त्री सबळ झाली पाहिजे यासाठी, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी स्त्रियांच्या सर्वांगीण विकासासाठी समग्र लढा दिला. याच विचाराचा प्रभाव अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यातून दिसून येतो. भारतीय समाजातील स्त्रियांच्या विविध समस्या, विधवा स्त्रियांच्या मरण यातना, सुंदर स्त्रियांचे पुरुषप्रधान संस्कृतीने तोडलेले लचके, केवळ पैशासाठी आपल्या नातेवाईक स्त्रियांचा, पुरुष नातेवाईकाने केलेली सौदेबाजी, स्त्रियांचा विचारांचा विद्रोह, भारतीय समाजातील स्त्रियांची अप्रतिष्ठा, घराण्याची खोटी अब्रू राखण्यासाठी, आपल्याच बहिणीची व मुलीच्या जीवनाची केलेली राख रांगोळी स्त्रीच्या देहाची केलेली विटंबना, स्त्री म्हणजे 'भोगवस्तू' आहे, या संकल्पनेला लावलेला सुरुंग, स्त्रीयांच्या विविध यातना, अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या समग्र साहित्यात चिंतनपर विचार व्यक्त केले आहेत. अण्णा भाऊ साठे यांनी सुद्धा भारतीय साहित्यात स्त्रियांच्या जीवनजगण्याचा चढउतार, आलेख आपल्या संवेदनशील मनाने मांडलेला आहे. एखादी सुंदर स्त्री पाहिल्यावर, पुरुष प्रवृत्तीच्या जनावराने घातलेला घाला आणि त्या प्रसंगातून सावधपणे बाहेर पडणारी लढाऊ 'रणरागिणी' अण्णा भाऊंनी अतिशय सामर्थ्याने उभी केली आहे. भारतीय

अंधश्रद्धा ही समाजव्यवस्थेचा पाया आहे. हे अण्णा भाऊंना आकलन झाल्यामूळेच भारतीय समाजव्यवस्थेची चिरफाड करणारी 'चिखलातील कमळ' ही कादंबरी त्यांनी साकारली. आईचं व मुलीचं लग्न खंडोबा बरोबरच ! हे थोतांड आहे. हे त्यांनी समाजाला दाखवून, समाजांनी 'विज्ञाननिष्ठ' विचार स्विकारावे असे खडसावून सांगितले. एखाद्या मरीआईच्या गाड्यामुळे साथीचा रोग बरा होत नाही. त्यासाठी त्या रोगाची लसचं घ्यावी लागते, हे शहाणपण अण्णा भाऊ साठे यांनी समाजाला दिले.

'चंदन' ही विधवा स्त्री आपलया अब्रूचा कधी ही लिलाव होऊ देत नाही. ती कष्ट करून अतिशय 'स्वाभिमानाने' जगत असते. परंतु भांडवलदारी पुरुष प्रवृत्तीकडून तिच्या सौंदर्यावर घाला घातला जातो. तेव्हा ही त्याला कारागृह दाखविते. ती अतिशय निर्भिडपणे आपलं जीवन जगते. 'चित्राला तिचा मामा मुंबईला नेऊन विवाहाचे आमिष दाखवून तिला, कुंटणखान्यात विकून टाकतो. ती नरकयातना सोसत आपलं जीवन जगत असते. परंतु ती सोना या आपल्या बहिणीचा मात्र, चांगल्या मुलाशी लग्न करुन, तिचं जीवन सुखी करण्यासाठी सतत धडपडत असते. तिचं पावित्र्य टिकवत असते. पोटाची खळगी भरण्यासाठी आपल्या शरीराची विक्री करणारी स्त्री मुंबईमध्ये जगत असते, याच ही स्मरण अण्णांनी समाजाला करून दिले. 'वैजयंता' कादंबरीतून स्त्री कलाकाराचे 'कलेचा गौरव न करता तिच्या कलेचा आत्माच हिरावून घेण्याचा प्रयत्न,' समाज कंटकाकडून केलो जातो. कलावंताच्या पाल्यांना समाजात प्रतिष्ठा दिल्या जात नाही. भारतीय स्त्रीचा उपयोग 'पानाचा विडा खाऊन थुंकुन टाकावे' अशी येथील समाजव्यवस्था आहे. म्हणून महात्मा जोतीराव फुले, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, थोर साहित्यिक अण्णा भाऊ साठे यांनी या गुलामगिरीतून मूक्त होण्यासाठी 'शिक्षण' हाच मार्ग स्विकारल्याशिवाय पर्याय नाही, असे स्पष्ट केले आहेत.

'आवडी' ही सबला असतांनाही तिच्या नातेवाईकाकडून तिला 'अबला' बनविण्याचा प्रयत्न केला जातो. परंतु ती जुन्या रूढीला नाकारून आपणाला आवडलेल्या धनाजी रामोशा बरोबर संसार करते. ती धाडसी निर्णय घेते. आवडी ही जातीपातीचा विचार करीत नाही. अण्णा भाऊ साठे हे 'आवडी' कादंबरीच्या माध्यमातून अंतरजातीय विवाहाचं समर्थन करतात. 'आवडी' ही परंपरा नाकारुन परिवर्तनवादी विचाराची नवीन पायवाट निर्माण करते. तिचा गौरव अण्णा भाऊ आपल्या लेखणीतून साकारतात. 'गीता' ही सुंदर असली तरी तिच्या पतीच्या संशयी प्रवृत्तीमुळे, ती आपल्या जीवनात स्वतः काळोख निर्माण करते. ती पुरुष प्रवृत्तीचा धिक्कार करते.

अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यात 'स्त्री प्रतिमा' आदरयुक्त असून, सन्मानित आहेत. 'फकिरा' हा बेडस गावात रघू बामणाच्या घरावर दरोडा घालतो. 'फकिरा' हा खजिना लुटण्यासाठी दरोडा घालतो. परंतू रघु बामणाची 'पत्नी व मुलीच्या' अंगावरच्या दागिण्याला स्पर्श सुद्धा करीत नाही. तो पर स्त्रियांना माते समान समजतो. म्हणून त्यांनी आपल्या साहित्यात स्त्रीला कधीही ही विद्रुप केलं नाही. अण्णा भाऊ 'बरबाद्याकंजारी' या कथेतील निल्ली, हिचा पती 'सैद्या' चा मृत्यू होतो. ती शेजारी राहत असलेल्या 'हैद-या' बरोबर पलायन करते. ती त्याच्याबरोबर संसार करते. या कथेत अण्णा भाऊ निल्लीचंच समर्थन करतात. ते पुर्नविवाहाचे समर्थन करतात. अण्णा भाऊ, 'मुलीने पती निधनानंतर दिल्या घरीच जन्मभर राहावे' ही परंपरा अमान्य करतात. ते स्त्रीचे हक्क नाकारत नाहीत. 'पेंग्याचे लगीन' या लोकनाट्यात 'गावकर' मुलीचे लग्न जुळवतांना मुलीच्या

वडीलांचे आर्थिक शोषण करतो. या शोषणाच्या विरोधात अण्णा भाऊ त्या प्रवृत्तीचे चिरफाड करुन शोषणाला आळा घालतात.

अण्णा भाऊ साठे यांचे विचार सर्वांगिण शोषणाच्या विरोधात आहेत. त्यांना 'हुंडा पद्धत' मान्य नाही. एखाद्या मुलीच्या वडिलांकडून हुंडा घेणे, हे एक प्रकारचे शोषणच आहे. आम्ही महापुरूषांचे अनुयायी समजाणारे लोक, बसता–उठता महापुरूषांचे नाव घेतो. परंतु आपल्या मुलाचे लग्न करण्याची वेळ आली की हुंडा नाकारत नाही. हुंडा घेण्याची पद्धत अथवा हुंड्याचा दर नौकरीच्या 'पदाप्रमाणे' आहे. मुलगा सेवक असेल तर हुंडा कमी, मुलगा शिक्षक असेल हुंडा जास्त मागणी केल्या जाते. मुलगा गणिताचा अथवा इंग्रजीचा शिक्षक असेल तर इतर शिक्षकापेक्षा यांचा हुंड्याचा दर जास्त असेल. मुलगा वरिष्ठ कॉलेजचा प्राध्यापक असेल अथवा वर्ग एकचा अधिकारी असेल तर, हुंड्याचा दर सर्वाधिक असेल. अशी आमची जीवन जगण्याची पद्धत आहे. अण्णा भाऊ साठे यांचा 'वारणेचा वाघ' या कादंबरीतील सतू भोसले, सावळा मांग हे हुंडा पद्धतीच्या विरोधात लढणारे नायक होत. एखादा जावई हुंडा मागणी करुन आपल्या पत्नीला नांदायला घरी आणत नसेल तर, अशा वेळेस 'सावळा मांग' घोडीवर बसून हातात फरशी कुऱ्हाड घेवून मुलाच्या घरी जातो. त्या मुलाच्या वडिलांना राम राम करुन, बैठकीत जाऊन बसतो. तो सावळ्या मांगाला बघताच, बाप लेकाची पाचावर धारण बसत असे. लगेच तो सासरा, जावई सुनेला घरी घेऊन येण्याचे आश्वासन देत असत. सावळा व सतू भोसले स्त्री शोषणाच्या विरोधात लढणारे नायक, अण्णा भाऊंनी आपल्या कथा कादंबरीतून चित्रित करुन; हुंडा नाकारण्याचा नवा संदेश समाजाला दिला. 'सतू भोसले' यांना तर स्त्री जगतामध्ये भाऊ समजत असत. स्त्रिया दिवाळी आली की जात्यावरच्या ओव्याच्या माध्यामातून पहाटे दळन दळतांना बहिणी, आपल्या भावाची आठवण करीत असत :

^^uly rjh ekgj] HkkÅ vIkok ikBpk A
xfjckpk okyh tIk] IR;kck dje tpk AA**

'सई' या दलित स्त्रीवर अत्याचार करतांना, 'सतू' भोसले हा मथाची चौगूलेला समजावून सांगतो. परंतु मथाजी चौगुले मानत नाही. तो गरोदर सईच्या पोटात लाथा मारत असतो. तेव्हा सतू कुऱ्हाडीने चौगुलेची मान आणि धड वेगळे करतो. आण्णा भाऊ स्त्रीला सामाजिक न्याय देणारे लेखक आहेत.

'माकडीचा माळ' या कादंबरीत सौंदर्यवती असलेल्या 'दुर्गावर' जबरदस्तीने विलासराव इनामदार बलात्कार करण्याचा प्रयत्न करतो. तेव्हा 'गंग्या माकड' दुर्गाची अब्रू वाचवतो. गंग्या माकड प्राणी असून स्त्रीची अब्रू वाचवितो. समाजातील स्त्रीवर अत्याचार करणारे नराधम माणूस असून सुद्धा प्राण्याच्याही पलीकडे वर्तन करतात. अण्णा भाऊ दिशा निर्देश देतात, प्राणी स्त्रीची अब्रू वाचवितो, करंटा माणूस मात्र स्त्रीवर अत्याचार करतो. त्यामूळे समाजाचा आत्मभान, विवेक जागा झाला पाहिजे. 'रत्ना' कादंबरीतील नायक 'यशवंत' हा आपल्या बलात्कार पिडित पत्नीला स्वीकारतो. अण्णा भाऊ साठे सांगतात, पुरुषाचे विचार अतिशय व्यापक असावेत. स्त्री जीवनाचे कल्याण करण्याची भावना समाजाकडे असली पाहिजे. 'डोळे मोडीत राधा चाले' या कादंबरीतील 'राधा' ही नायिका विधवा होते. ती भोळसट स्वभावाची आहे. ती अतिशय सुंदर असते. ती विधवा झाल्यामुळे पती निधनाच्या दुःखावर विसर पडावा म्हणून, वारकरी होते. 'राधा' वारकऱ्यांच्या दिंडीतून पंढरीला जात असते. तिच्या भोळ्या स्वभावाचा फायदा घेऊन नारु कासार, 'राधा' चा शारीरिक शोषण करण्याचा प्रयत्न

करतो. अण्णा भाऊ साठे यांनी विषद केले आहे की, विठ्ठलाचे भक्त म्हणवणारे लोक, देवाच्या नावावर आपल्या कामपिसट वृत्तीचे दर्शन दाखवून देतात. स्त्रीचे लैंगिक शोषण करतात. अशा वृत्तीच्या लोकांना समाजांनी प्रतिबंध घातला पाहिजे, असा संदेश देतात.

'चित्रा' आणि 'सोना' या कादंबऱ्याच्या माध्यमातून अण्णा भाऊ साठे यांनी स्त्रियांना आवाहन करतात, आपणाला कोणी फसवणार नाही, याची काळजी घेतली पाहिजे. स्त्रियांनी जागृत आणि संघटीत झालं पाहिजे, ही अपेक्षा अण्णा भाऊ व्यक्त करतात. 'फुलपाखरु' या कादंबरीची नायिका 'रोहिणी' हिला फसवून तिला पुरुषप्रधान प्रवृत्तीने वाममार्गाला लावले, त्यामुळे तिचे जीवन उद्वस्त झाले. परंतू स्त्रीयांचे दुःख समजावून घेणारा 'राजा' मात्र तिच्याशी लग्न करुन स्त्रियांचे जीवन पुर्नवसन करण्याचा प्रयत्न करतो, हा आदर्श पुरुष मंडळीनी घेतला पाहिजे, असा मनोदय अण्णा भाऊ व्यक्त करतात. अण्णा भाऊ परक्या स्त्रीयांना मातेसमान समजणारे लेखक होते. म्हणून त्यांनी आपल्या जीवनामध्ये जे स्त्रियांचे दुःख, छळ, यातना बघितल्या, ऐकल्या त्या स्त्री जीवनाचा, जगण्याचा लेखाजोगा आपल्या साहित्यात मांडला आहे. अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यात उभी केलेली नायिका, स्वाभिमानी, रणरागिणी, आपल्या शिलाला जपणारी आहे. एकंदरीत अण्णा भाऊंनी आपल्या साहित्यात स्त्रियांच्या सबलीकरणाचे समर्थन केले आहे. स्त्री 'सबलीकरणा' शिवाय समाजाचा सामाजिक विकास होत नाही. राष्ट्रपिता जोतीराव फुले म्हणाल्याप्रमाणे, जिच्या हाती पाळण्याची दोरी, ती जगाचे उद्धारी या विचाराचा निश्चितच त्यांच्या लेखनावर प्रभाव असल्यामुळेच, त्यांची लेखणी स्त्री अस्तित्वाच्या जगण्यावर प्रकाश टाकते.

अण्णा भाऊ साठे यांनी आपल्या साहित्यात स्त्री प्रतिमा 'मनोरंजनासाठी' वापरली नाही; तर त्यांनी साहित्यात स्त्री जीवनाचे वास्तव प्रतिबिंब रेखाटले.

आवडीची 'गौर' उकरतांना काखेत आवडीची चप्पल घेऊन, धनाजी रामोशी आवडीचं प्रेत बघून, ढसा ढसा रडत होता. स्वतः अण्णा भाऊ बघत होते. त्यांनी जे पाहिलं नि अनुभवलं तेच साहित्यात मांडलं. त्यांना कल्पनेचे पंख लावून भरारी मारता येत नाही. अण्णा भाऊ साठे यांनी जागतिक पातळीवर ज्या घडामोडी घडत होत्या, त्याची नोंद त्यांनी आपल्या साहित्य विश्वात नोंदविली आहे.

अण्णा भाऊ साठे यांनी 16 ऑगस्ट 1947 ला मुंबई मध्ये काढलेल्या मोर्चात घोषणा दिल्या होत्या ''ये आझादी झुटी है । देशकी जनता भुखी है ।।'' हे सत्य त्यांनी मुंबईची लावणीमध्ये सांगितले आहे. मुंबईच्या लावणीमध्ये अण्णा भाऊ साठे म्हणतात,

^^ Qkjk l jkM] rhu cÙkh A xkyihBk ukD;kojrh A
'kjhj fodu fdrh ,d ikV HkjrhAA ''

हे सूर्य प्रकाशा इतके सत्य आहे. जिथे जिथे स्त्रियांचे शोषण होते, ते समाजाला अण्णा भाऊंनी दाखवून दिलं आहे. कारण त्यांचं शोषण बंद व्हावं, समाजाचा विवेक जागा व्हावा. त्यांचा हेतू होता.

अण्णा भाऊ साठे यांनी 'लोकनाट्य' हे एक प्रबोधनाचे तसेच आर्थिक, सामाजिक शोषण बंद व्हाव म्हणून वापलेलं एक हत्यार होतं. 'पेंग्याचं लगीन' हे लोकनाट्य आण्णा भाऊंनी कोकणमध्ये काम करणाऱ्या तिल्लोरी समाजातील होणारी लग्न कमी खर्चात व्हावे, लग्नात अनावश्यक खर्च टाळावा, हुंडा मागू नये यासाठी

लोकनाट्यचे लेखन केले आहे. परंतू 'गावकर' हा 'राजूरी' गावात पेंग्या या वेडसर मुलाचे लग्न, गणूच्या 'पुतळा' या सुंदर मुलीबरोबर जुळवतो. गावकर लग्न जुळवतांना मुलीच्या वडिलाकडून लाच घेतो. या शोषणा विरूद्ध आवाज उठविण्यासाठी 'पेंग्याचे लगीन' हे लोकनट्य अण्णा भाऊ लिहिले आहेत.

स्त्री असो की, पुरुष असो, प्रत्येकाला ताठ मानाने जगता आलं पाहिजे. त्यांच्या लेखनात स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या अपेक्षाची भूमिका आहे. प्रख्यात विचारवंत तथा नामवंत समीक्षक प्रा. डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले यांनी अण्णा भाऊ साठे यांच्या साहित्यावर भाष्य करतांना म्हणतात, 'पुरोगामी जाणिवांचे नाते आधुनिकतेशी म्हणजे आधुनिक कालखंडाबरोबर आलेल्या मूल्य व्यवस्थेशी आहे. ही मूल्य व्यवस्था माणसाचे लौंकिक जीवन अधीक सुखकर व्हावे यासाठी प्रयत्न करीत असते. जात, धर्म, कर्मकांड, परंपरा रूढी या सगळ्यांपेक्षा मानवी जीवनाला मुक्त श्वास घेता यावा अशी परिस्थिती निर्माण करणे, या मूल्यांना अधिक महत्त्वाचे वाटते. म्हणूनच जगभर स्वातंत्र्य, समता, बंधूता, सामाजिक न्याय धर्मनिरपेक्षता ही मानव मुक्तीची मूल्य मानली गेली आहेत; जी शतकानुशतके माणसाने दिलेल्या संघर्षातून निर्माण झाली आहेत. म्हणूनच भारतीय राज्य घटनेच्या केंद्रस्थानी मूल्य आहेत. अण्णा भाऊ साठे या मूल्यांचे अग्रही होते, कारण या मूल्यांच्या आधारेच माणूस ताठ मानाने उभा राहू शकतो, हे त्यांना मान्य होते'' अण्णा भाऊ साठे या परिवर्तनवादी विचारांच्या महामानवाला त्यांच्या जन्म शताब्दी निमित्त विनम्र अभिवादन . . . !